

prof. dr hab. inż. arch. Piotr Marciniak
Wydział Architektury Politechniki Poznańskiej
ul. Jacka Rychlewskiego 2
61-131 Poznań
piotr.marciniak@put.poznan.pl

Poznań, 11.03.2025r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr inż. arch. Jakuba Bródki pt: „Late-modern architecture of single-family houses from 1945-1989 in Poland: research and perspectives for protection on the example of selected objects from the area of the Silesian Voivodship.”

Podstawa opracowania

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 poz. 1668)

Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017, poz. 1789)

Rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz.U. 2017 poz. 271)

Zlecenie Przewodniczącej Rady Dyscypliny Architektura i Urbanistyka Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej – dr hab. inż. arch. Aliny Pancewicz, prof. PŚ z dnia 09.01.2025r.

Rozprawa doktorska: Jakuba Bródki pt: „Late-modern architecture of single-family houses from 1945-1989 in Poland: research and perspectives for protection on the example of selected objects from the area of the Silesian Voivodship.”

Charakterystyka formalna i układ pracy

Praca doktorska zatytułowana „Late-modern architecture of single-family houses from 1945-1989 in Poland: research and perspectives for protection on the example of selected objects from the area of the Silesian Voivodship” przygotowana została przez mgr inż. arch. Jakuba Bródkę pod kierunkiem dwóch promotorów: prof. dr hab. inż. arch. Magdalenę Żmudzińską-Nowak z Politechniki Śląskiej oraz prof. arch. Marco Giorgio Bevilacqua z Uniwersytetu w Pizie w ramach dwunarodowej umowy zawartej pomiędzy Politechniką Śląską a Uniwersytetem w Pizie. Tematyka podjęta w pracy mieści się w nurcie współczesnych badań obejmujących problematykę rozpoznania i ochrony architektonicznego dziedzictwa XX wieku. Podjęcie takich badań jest szczególnie cenne ze względu na istniejącą ogromną spuściznę architektury mieszkaniowej tego czasu, w tym ujęty w tytule pracy podstawowy problem badawczy jakim są indywidualne domy jednorodzinne. Chronologicznie praca obejmuje okres od początku wieku XX do jego końca, dla którego to okresu przeprowadzono szczegółową analizę badanych

zjawisk. Architektura modernistycznych domów jednorodzinnych wybudowanych w Polsce w latach 1945-1989 jest w zasadzie tematem nierozpoznanym. Badania i perspektywy ochrony na przykładzie wybranych obiektów z terenu województwa śląskiego to z pewnością temat wypełniający dotkliwą lukę poznawczą oraz budzący zainteresowanie szeregu środowisk.

Przedstawiona dysertacja obejmuje jeden obszerny tom liczący łącznie 257 stron, zawierający tekst, ilustracje, diagramy, schematy oraz tabele. Konstrukcja pracy jest klasyczna i składa się z dziesięciu części, z których pierwszy obejmuje wstęp wraz z założeniami badawczymi, zawierający opis tematyki badawczej, uzasadnienie wyboru tematu, określa problem badawczy, a także cel i zadania, zakres tych badań oraz opis autorskiej metodologii. Główny korpus pracy podzielono na pięć rozbudowanych rozdziałów w układzie problemowym. Pierwszy z nich zawiera szeroko opisany stan badań, a także, co ważne przedstawiono definicje i skróty zastosowane w dysertacji. Kolejny ogólne zarysowanie problematyki domów w okresie powojennym, szczegółowe badania budownictwa jednorodzinnego w województwie śląskim oraz bardzo istotny rozdział poświęcony problemowi waloryzacji badanych obiektów. Ostatnią, bardzo ważną częścią głównego korpusu pracy, jest rozdział poświęcony waloryzacji zaleceń dotyczącym ochrony dziedzictwa architektonicznego w zakresie jednorodzinnej architektury mieszkaniowej. Całość zamyka omówienie wyników badań i refleksja końcowa o charakterze podsumowania. Pracę kończy bibliografia oraz spis ilustracji wraz ze źródłami. W aneksie zamykającym pracę zamieszczono autorską propozycję Karty Obiektu, pozwalającej na uporządkowany opis analizowanych budynków.

Pod względem metodologicznym recenzowana pracy należy do analitycznego studium o charakterze problemowym, o wyraźnie zarysowanym podmiocie, czasie i strukturze. Autor podjął próbę opisanie historii powstawania, problematyki wartościowania oraz możliwości ochrony modernistycznej spuścizny domów jednorodzinnych w województwie śląskim. Całe to złożone zadanie ujęto w szerokim aspekcie poznawczo-dokumentacyjnym i systematycznym, analizując jednocześnie strukturę oraz rozwiązania urbanistyczno-architektoniczne.

Ocena pracy i analiza merytoryczna

Badając mieszkalne budynki jednorodzinne autor pracy doktorskiej podjął się zadania niezwykle interesującego, ale jednocześnie wyjątkowo trudnego. Przedmiot badań, choć wydaje się powszechnie znany, to jest w zasadzie nie przebadany i do tej pory znajdował się na marginesie zainteresowań polskich badaczy. Ogromna liczba budynków również wymaga znalezienia właściwych narzędzi analitycznych. Postępująca degradacja substancji materialnej oraz brak zrozumienia wśród właścicieli, powodują konieczność podjęcia badań i działań interwencyjnych. Tym większe znaczenie ma żmudna, systematyczna praca zmierzająca do uporządkowania wielu aspektów związanych z powstaniem oraz ewentualną ochroną indywidualnych budynków jednorodzinnych pochodzących z lat 1945 – 1989. Za absolutnie słuszną uznaję decyzję ograniczenia się do województwa śląskiego, w tym do najważniejszych ośrodków miejskich, co przy olbrzymiej liczbie domów możliwych do przeanalizowania wydaje się i tak zadaniem niemal karkołomnym.

Przedstawiona praca stanowi sprawnie skonstruowany wywód naukowy, w którym autor szczegółowo omówił zagadnienia architektury budynków jednorodzinnych w szerokim przestrzennym, historycznym i konserwatorskim kontekście. Doktorant we właściwy sposób zdefiniował problem badawczy za który uważa: „...znaczący brak wiedzy naukowej na temat dziedzictwa architektonicznego domów jednorodzinnych projektowanych na zamówienie przez klientów prywatnych w Polsce w drugiej połowie XX wieku. Luka ta polega na niewystarczającym zrozumieniu zakresu i wartości kulturowej takiej architektury (...) Ograniczony jest również wgląd w obecny stan zachowania tych obiektów, a także potencjalne mechanizmy ich ochrony jako elementu dziedzictwa architektonicznego Polski.” [s.10]

Cele pracy są jednak znacznie szersze, i obejmują analizę szerokiego kontekstu w zakresie budownictwa jednorodzinnego nie tylko w Polsce, ale również międzynarodowym wymiarze. To bardzo ciekawe i ambitne zamierzenie zostało poszerzone o próbę skatalogowania istniejących obiektów. Ich uporządkowanie wymagało stworzenia autorskiej „Karty obiektów”, co z pewnością może być pomocne także dla innych badaczy. Badane zagadnienia zaprezentowane są w logicznym układzie, wynikającym z przyjętej metodologii. Zakres pracy, w podziale na zakres tematyczny, czasowy i obszarowy badań, został doprecyzowany i obejmuje aplikacyjne wykorzystanie studium przypadków zlokalizowanych na terenie województwa śląskiego. Układ pracy jest bardzo przejrzysty, co pozwala na prawidłowe odczytanie zawartych w niej treści.

Praca została podzielona na dziesięć wyróżnionych części, z których pięć stanowi jej główny korpus.

I. „Wstęp” do rozprawy doktorskiej jest wprowadzeniem do zagadnień omawianych w dalszej rozdziałów dysertacji. W części tej znajduje się charakterystyka i opis tematyki badawczej, uzasadnienie wyboru podjęcia tematu wraz z uzasadnieniem, a także doprecyzowany został problem badawczy z towarzyszącymi mu pytaniami, omówiono również przedmiot, cel i zadania badawcze oraz autorska metodologię badań dotyczącą zagadnienia tytułowego.

Przedmiot badań został jednoznacznie określony przez autora pracy i są nim późno-modernistyczne domy jednorodzinne, realizowane w latach 1945-1989 i powstałe na zlecenie prywatnych inwestorów na wybranych terenach województwa śląskiego. Dalej autor identyfikując problem badawczy stawia szereg pytań, na które chciałby odpowiedzieć w treści dysertacji. Celem pracy jest z kolei rozwiązanie zidentyfikowanego problemu badawczego poprzez uzupełnienie i systematyczne uporządkowanie brakującej wiedzy na temat dziedzictwa architektonicznego domów jednorodzinnych projektowanych na zamówienie z drugiej połowy XX wieku. Wiąże się to z oceną ich znaczenia architektonicznego i stylistycznego oraz opracowaniem zaleceń dotyczących ich zachowania i ochrony.

Omawia także zakres badania, którego zakres czasowy obejmuje lata 1945-1989, a zakres przestrzenny obszar Aglomeracji Górnośląskiej i Aglomeracji Beskidzkiej, położonych na terenie województwa śląskiego. Zakres merytoryczny badań to z kolei studia literaturowe i archiwalne, badania terenowe, inwentaryzację i dokumentację, analiza architektoniczno-stylistyczną, ocena stanu technicznego, analiza porównawcza oraz waloryzacja.

Omawiając w rozdziale II. stan badań i literaturę przedmiotu, autor szeroko nawiązuje do prac naukowych, artykułów, książek poświęconych analizowanym zagadnieniom. Doktorant zebrał obszerny materiał źródłowy i literaturę, uwzględniającą najważniejsze pozycje polskie i obce. Analiza stanu badań została podzielona na publikacje dotyczące historii i analizy budynków jednorodzinnych w szeroki międzynarodowym kontekście, sięgając przy tym do historii architektury XX wieku i jej nowoczesnych początków, dalej stanu badań na temat polskich obiektów, uwzględniających najważniejsze pozycje literaturowe i czyniąc to w sposób bardzo ogólny. Należy dodać, że doktorant odwołał się także do katalogów i projektów typowych dla budownictwa jednorodzinnego, co z pewnością jest niezbędnym wątkiem podjętym w pracy. Analizę stanu badań zamyka część poświęcona tematyce ochrony dziedzictwa architektonicznego XX wieku. W kolejnej części tego rozdziału autor odniósł się do dostępnych materiałów archiwalnych. Z satysfakcją należy zauważyć, że wśród nich znalazły się zarówno publicznie dostępne archiwalia oraz liczne akty prawne. Autor wykorzystał również materiały do których dostęp był bardzo ograniczony, w tym niepublikowane materiały i dokumenty z prywatnych kolekcji, a także wywiady z autorami badanych obiektów. Znakomitym uzupełnieniem zarówno części wstępnej, jak również całej pracy, jest próba nie tylko wyjaśnienia, ale również usystematyzowania stosowanej terminologii, co uważam za bardzo ważny przyczynek do uporządkowania piśmiennictwa architektonicznego. Wśród haseł należy podkreślić próbę wyjaśnienia typologii domu atrialnego, a także systematyki stosowanych dachów.

Kolejna części pracy zatytułowana III. „Badania ogólne” („General Research”) to szeroko zakrojone opis dotyczący genezy i kontekstów powstawania architektury jednorodzinnej na świecie i w Polsce, który uważam za absolutnie niezbędne w szukaniu odniesień do rozważań na temat architektury województwa śląskiego. Część rozpoczyna zarys rozwoju i ewolucji modelu domu jednorodzinnego, a także trendów architektonicznych dominujących w pierwszej połowie XX wieku, a także elementy determinujące zmiany jego charakteru związane ze zmianami społecznymi i politycznymi, a także nowym podejściem i trendami w urbanistyce oraz możliwościami w popularyzacji nowych trendów (wystawy, media, działalność CIAM). Zarys opracowany przez doktoranta jest szerokim i wielowątkowym spojrzeniem na problem z uwzględnieniem nie tylko zmian społecznych i politycznych, ale również ideowych, technicznych i materiałowych. Zarys tych nowych trendów został przedstawiony na przykładach najważniejszych budynków w Europie i Stanach Zjednoczonych („Key Houses”), które są znakomitą ilustracją omawianych tendencji.

Kolejna część rozdziału została poświęcona podobnym zagadnieniom, jednak dotyczącym drugiej połowy XX wieku. Także i tutaj, autor bada przyczyny i powody rozwoju architektury jednorodzinnej, mając jednak na względzie zmienioną i złożoną sytuację polityczną po II wojnie światowej. W części tej omawia również bardzo ciekawe, a mało znane wątki związane z popularyzacją nowych trendów architektonicznych, takie jak amerykański „Case Study Houses Program”, a także wystawy „Interbau 1957” w Berlinie i „Expo 58” w Brukseli, jak również możliwości związane z rozwojem nowych technologii i materiałów. Także i tutaj doktorant przedstawił najważniejsze, wzorcowe budynki w USA i Europie. To rozpoznanie ówczesnych

trendów jest kluczowe dla omówienia krajowego kontekstu i przemian w architekturze jednorodzinnej w Polsce w latach 1945-1989. To bardzo dobra koncepcja, która dalej prowadzić będzie autora pracy do szczegółowej analizy poszczególnych domów w województwie śląskim. Badanie jest bardzo wnikliwe i obejmuje nie tylko ekonomiczne czy polityczne, ale również inne niezbędne aspekty potrzebne dla zrozumienia fenomenu polskiego domu jednorodzinnego. Za niezwykle ważne i cenne uważam ustalenia zawarte w tym podrozdziale, jako mające kluczowy wpływ na formowanie się idei domu w czasach PRL. Autor zajął się standardami projektowymi, w tym zagadnieniem projektów powtarzalnych i „typowych”, które w znaczący sposób zdeterminowały polski krajobraz przestrzenny w tamtym czasie, zestawionymi z projektami nietypowymi, indywidualnymi, które także były w owych czasach realizowane. Jak trafnie zdiagnozował doktorant, jednym z najważniejszych czynników warunkujących powstanie i kształt budownictwa jednorodzinnego w omawianych latach były regulacje prawne i wytyczne dotyczące zarówno wielkości działki budowlanej, jak również powierzchni samego domu. Znakomicie oddaje to zestawienie zawarte w tabeli na [Fig.27, s.83]. Innym, kluczowym elementem związanym z powstawaniem indywidualnych domów jednorodzinnych w powojennej Polsce były czynniki społeczne, a konkretnie zmiana granic oraz migracje na tereny tzw. Ziem Odzyskanych. Znakomicie ilustruje to mapa poziomu zainwestowania w budownictwo jednorodzinne w Polsce pochodząca z 1971 roku [Fig.29, s.87]. Kolejna część poświęcona została wybranym, charakterystycznym przykładom wybranych i znanych domów powstałych w PRL. Rozdział kończy konkluzja, zawierająca krótkie podsumowanie poczynionych ustaleń.

Rozdział IV. to „Szczegółowe badania” („Detailed Research”) obejmujące województwo śląskie. Otwiera go, całkiem słusznie, charakterystyka województwa oraz jego granic w latach 1945-1989. Stanowi to niezbędny, ale również bardzo dobry punkt wyjścia do omówienia działalności architektów oraz kontekstu ich profesjonalnej aktywności w omówionych granicach. Autor omówił problem edukacji architektonicznej prowadzonej na Politechnice Śląskiej, jak również strukturę ówczesnych biur projektowych. Szkoda jedynie, że nie wspomniał przy tym o możliwościach otwierających się z początkiem lat. 80 i działalnością Pracowni Usług Architektonicznych funkcjonujących przy ówczesnym SARP-ie. Bardzo ważny, choć krótki fragment, został poświęcony inwestorom oraz ich pozycji i strukturze zawodowej. Kolejną część autor poświęcił najbardziej reprezentatywnej grupie architektów działających ówczesnie na terenie Śląska, w tym takim postaciom jak Henryk Buszko i Aleksander Franta (działający w zespole), Jerzy Gottfried, Jurand Jarecki, Mieczysław Król oraz Stanisław Kwaśniewicz. Kolejny fragment tego rozdziału poświęcił autor wybranym domom zaprojektowanym na indywidualne zamówienie, znajdującym się na terenie województwa. Są to studia przypadków, których autorami są wspomniani wcześniej architekci. Ponadto, jak pisze sam autor: „W wyniku szeroko zakrojonych badań terenowych i wywiadów z respondentami, w tym mieszkańcami dzielnic domów jednorodzinnych w różnych miastach, a następnie, gdy było to możliwe, skontaktowania się z architektami lub ich krewnymi, zidentyfikowano grupę 12 dodatkowych architektów. Warto podkreślić, że grupa ta obejmuje zarówno architektów, którzy zyskali znaczne uznanie na szczeblu regionalnym i krajowym, jak i tych, którzy są mniej znani

lub nawet całkowicie zapomniani.” [s.108-109] Przełożyło się na ostateczną próbę badawczą budynków zrealizowanych przez 18 architektów, co dało w sumie 92 nieruchomości w województwie śląskim i dodatkową grupę kilku nieruchomości spoza regionu. Ważne były ich lokalizacje w poszczególnych, wybranych ośrodkach w miastach oraz miejscowościach wypoczynkowych i uzdrowiskowych.

W kolejnym 5. podrozdziale zatytułowanym „Architektura badanych budynków”, doktorant skupił się na omówieniu wybranych 30 przykładów zrealizowanych domów jednorodzinnych, identyfikując przy tym ich klasyfikacja przestrzenną obejmująca typologię pięciu układów, znajdujących się m.in. w Katowicach, Tychach, Ustroniu, Gliwicach, a także w Wiśle, Piersścicu, Bielsku Białej, Szczyrku, Sosnowcu. To znakomite studium, wręcz panorama, budownictwa jednorodzinnego na terenie Śląska, która obejmuje nie tylko fotografie, rzuty, przekroje etc., ale również autorskie szkice oraz wybrane fragmenty dokumentacji projektowej. W dalszej części doktorant zajął się zagadnieniami formy budynków, ich kompozycją, strukturą funkcjonalną oraz jej klasyfikacją, układami przestrzennymi, jak również (co bardzo ważne i w zasadzie kompletnie nie przebadane) projektami wnętrz oraz wykorzystywanymi materiałami wykończeniowymi. Rozdział ten zamyka opis ich obecnego stanu technicznego oraz ewentualnych przekształceń, które miały miejsce od momentu ich powstania do czasów współczesnych. Kolejny podrozdział pracy poświęcony został projektom niezrealizowanym na terenie Śląska, a także projektowanym za granicą (w Oranie, Algieria). Ten bardzo interesujący rozdział zamyka część poświęcona waloryzacji i ocenie wartości obiektów, która opiera się na analizie ich wartości naukowej, architektonicznej oraz kulturalnej. Jak zauważa autor, część z omawianych budynków została „odkryta” i udokumentowane po raz pierwszy. Całość zamyka ponownie podsumowanie najważniejszych ustaleń zawartych w rozdziale.

Ostatnim rozdziałem głównego korpusu pracy są rekomendacje dotyczące ochrony dziedzictwa budownictwa jednorodzinnego. Jak słusznie zauważa doktorant, to wytyczne dotyczące skuteczne podejścia, które miałyby na celu zachowanie dziedzictwa architektonicznego domów jednorodzinnych z drugiej połowy XX wieku. Autor skupił się na opisie skutecznych praktyk podejmowanych na świecie w zakresie zachowania dziedzictwa architektonicznego, a także ogólnych wytycznych mających na celu ochronę budynków jednorodzinnych mając na względzie świadomość społeczną i popularyzacja, wsparcie instytucjonalne, inicjatywy naukowe i akademickie. Podkreśla przy tym, że wyżej wymienione obszary konserwacji powinny być ze sobą powiązane i wzajemnie się uzupełniać w spójnych ramach. Jak pisze: „Jest to szczególnie ważne, ponieważ wielu właścicieli domów z czasów PRL nie ma dostępu do zasobów dotyczących praktyk renowacji zgodnych z historią, co często prowadzi do niezamierzonych uszkodzeń oryginalnych cech architektonicznych i wykończeń. Udostępnianie dostępnych, praktycznych wytycznych dotyczących konserwacji i renowacji mogłoby znacznie pomóc właścicielom domów w podejmowaniu świadomych wyborów zgodnych z zasadami ochrony.” [s.200]. Uwagi zawarte w tej części mają charakter postulatowy i dotyczą zarówno roli organizacji oraz stowarzyszeń zajmujących się dziedzictwem kulturowym, jednostek samorządowych oraz organów konserwatorskich. Zawierają także elementy dotyczące praktycznej wiedzy i narzędzi wskazujących techniki

renowacji, rozwiązania materiałowe oraz listy wykwalifikowanych rzemieślników i firm, które mają doświadczenie w konserwacji architektury mieszkaniowej z połowy XX wieku.

Rozdział VI. To podsumowanie wyników badań i końcowa refleksja na temat uzyskanych rezultatów. Doktorant oparł się na analizie wniosków z każdego etapu badań (rozdziałów dysertacji), interpretowanych jako odpowiedzi na pytania badawcze przyjęte w tej rozprawie. To wyczerpujące odpowiedzi na dziesięć stawianych wcześniej pytań, których celem było rozwiązanie problemu badawczego oraz wypełnienie luki w obecnym stanie wiedzy. Tym samym, jak zresztą sam o tym pisze w zakończeniu, przyszłe badania niewątpliwie wykroczą poza granice regionalne, ponieważ inne miasta i regiony prawdopodobnie zawierają podobnie nieodkryte domy i mają potencjał do „szerszych studiów porównawczych w krajach postsowieckich, gdzie podobieństwa w dziedzictwie architektonicznym mogą prowadzić do wnikliwych porównań i dyskusji między Polską a jej sąsiadami” [s.204], czym recenzentowi wypada się jedynie zgodzić.

Całość pracy zamyka obszerna VII. Bibliografia, zawierająca 270 pozycji oraz 33 akty prawne, co wskazuje na doskonałą znajomość omawianych zagadnień oraz rzetelne studia i kwerendy literatury przedmiotu. Nie zawiera niestety wykazu wykorzystanych w pracy dokumentów źródłowych, opracowań archiwalnych i konserwatorskich, a także zapisów rozmów, w ramach wykorzystanej metody historii mówionej.

Ostatnia część to VIII. Spis ilustracji z wykazem źródeł, zawierająca 88 pozycji obejmujących fotografie, rysunki, tabele, diagramy i mapy wraz podaniem ich źródeł. Całą pracę zamykają streszczenia w języku angielskim, polskim oraz włoskim.

Dodatkowa pozycja to X. Aneks, zawierający wprowadzenie dotyczące zagadnień metodologicznych, a w szczególności opis założeń katalogowej „Karty obiektu”, opierającej się na „karcie ewidencyjnej zabytku nieruchomego” stosowanej w dokumentacji konserwatorskiej. Odnosi się wprost do metody zbierania danych o zabytkach zaproponowanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Zawiera w dalszej części przykładowy układ takiej karty wg. systematyki i wzoru zaproponowanego przez autora pracy, która może stać się praktycznym wzorem katalogowania danych wyjściowych.

Z wielkim uznaniem odnoszę się do decyzji doktoranta, który podjął się tematu pozornie pobocznego, może trochę niewdzięcznego, jednak niezwykle ciekawego z poznawczego punktu widzenia, ale również nietatwego od strony badawczej. Opracowanie Pana Jakuba Bródki jest pracą bardzo dojrzałą i niezwykle wartościową, która wypełnia istotną lukę w badaniach nad historią polskiej architektury XX wieku. Z pewnością wypracowanie metodyki katalogowania, a następnie wartościowania budynków jednorodzinnych może być znaczącym krokiem dla potencjalnej ochrony najważniejszych elementów dziedzictwa budownictwa mieszkaniowego na Śląsku. Kontekstualizacja oraz hermeneutyczne podejście do przedmiotu pracy znacząco podnosi jej walory, czyni ją bowiem nie tylko suchym opisem badanych zjawisk, ale również pozwala zrozumieć procesy rządzące rozwojem architektury w omawianym czasie.

Uwagi szczegółowe i polemiczne

Praca Pana Jakuba Bródki zatytułowana „Late-modern architecture of single-family houses from 1945-1989 in Poland: research and perspectives for protection on the example of selected objects from the area of the Silesian Voivodship” jest pionierskim opracowaniem omawiającym w tak szerokim i wszechstronnym ujęciu zagadnienia związane z historią, stanem obecnym i możliwościami potencjalnej ochrony jednorodzinnych budynków mieszkalnych zlokalizowanych na terenie województwa śląskiego. Jest pracą bardzo ważną, także ze względu na coraz większe zainteresowanie tym istotnym fragmentem dziedzictwa przeszłości. Stan obecny budynków, a przede wszystkim dokonujące się przekształcenia dokonywane tak przez starych, jak i nowych właścicieli, które prowadzą nieuchronnie do niszczenia bądź wyburzenia niezwykle cennych obiektów. Rozpoznanie ich wartości, a także możliwości dla potencjalnej przebudowy i zmiany funkcji jest niezwykle ważne, szczególnie w kontekście architektonicznym i konserwatorskim. Zachowanie tych świadków historii polskiej architektury możliwe będzie tylko dzięki odpowiedzialnej i systematycznej pracy badawczej.

Praca jest bardzo dobrze skonstruowana i spójna, a poszczególne rozdziały stanowią części składające się na logiczny wywód. Przy ogólnie bardzo wysokim poziomie pracy przedstawię kilka drobnych uwag szczegółowych, które mają charakter warsztatowy i nie wpływają na wysoką ocenę przedłożonej dysertacji.

Zacznę może od wątpliwości dotyczącej tytułu. Określenie „pożnomodernistyczny” użyty w tytule wydaje się nieco wątpliwe, w kontekście badań dotyczących lat 1945-1989. Zawiera w sobie pewną tezę, której udowodnienie może być dopiero efektem podjętych badań. Podobnie stawianie sztywnej chronologii i periodyzacji pojęcia rozumianego jako zawarte w tytule późny modernizm, wydaje się nieco przedwczesne mając na uwadze prowadzony dyskurs naukowy.

Istotnym warunkiem pozwalającym na powstanie tak różnorodnej i wielowątkowej pracy ma właściwy dobór materiału badawczego. W tym przypadku, poza wspomnianymi wywiadami, autor oparł się na klasycznej metodzie badań historycznych polegającej na krytycznej analizie zebranych źródeł oraz przeprowadzonych kwerendach archiwalnych i literaturowych. Na szczególne podkreślenie zasługuje uwzględnienie również wielu materiałów niepublikowanych, w tym pochodzących oraz materiałów z archiwów prywatnych. Wszystko to świadczy o szerokiej kwerendzie źródłowej, znakomitym warsztacie oraz rzetelności i dociekliwości badawczej.

O ile analiza doboru literatury i źródeł jest przeprowadzona bardzo szeroko, to jednak w zakresie badań nad polską architekturą należy zwrócić uwagę na kilka braków i przeoczeń. Autor w żadnym miejscu (poza kartami obiektów) nie wskazuje na źródła pozyskanych materiałów archiwalnych, co nie pozwala na weryfikację i uwiarygodnienie stawianych tez. Ma to tym większe znaczenie, że wskazanie takich materiałów może być dobrym punktem wyjścia dalszych badań, także dla innych autorów. Co prawda autor dość szeroko wspomina w części dotyczącej metodologii badań zarówno o badaniach archiwalnych i badaniach terenowych in situ [s.13], jednak w żaden sposób ich nie omawia. Wspomina o archiwaliach o ograniczonym dostępie oraz dostępnych publicznie, jednak w żadnym fragmencie pracy nie odnosi się do tych

źródeł, sygnalizując archiwa prywatne w kartach obiektów. Dla ścisłości należy dodać, że źródła archiwalne zostały wskazane w spisach ilustracji. Brak w nich jednak jakichkolwiek opisów szczegółowych i wskazania sygnatur. Recenzent uważa to za przeoczenie, który z jednej strony nie pozwala na naukową weryfikację treści zawartych w pracy, ale również obniża jej naukową wiarygodność. W przypadku wydania pracy drukiem należy wspomniane wątki bezwzględnie uzupełnić. Podobnie wywiady z architektami – autorami omawianych projektów, nie zostały w żaden sposób opisane i wskazane jako źródła. Takie wywiady, zebrane w trakcie badań są z pewnością ważnym świadectwem tych czasów i przyczynkiem do dopowiedzenia historii architektury PRL-u. Jest to tym bardziej ważne, że wspomniane rozmowy były przeprowadzone z przedstawicielami odchodzącego pokolenia. To rzadka okazja do uzupełnienia i zweryfikowania wiedzy dotyczącej minionych czasów i historii widzianej oczami ich twórców. Żałować należy, że autor nie wskazał ich w bibliografii, nie zawarł również żadnych informacji na temat przechowywania nośników tych zapisów.

Dziwi także brak odniesień do polskich periodyków branżowych i prasy codziennej (miesięcznik „Mój dom”, „Zeszyty architektury polskiej SARP”, prasa codzienna etc.), co wydaje się przy tak szeroko zakrojonej pracy wręcz nieodzwonne, chociaż jak widać z samego tekstu pracy, autor korzystał również ze wskazanych źródeł (np. „Miasto”, czy „Architektura”). Omawiając stan badań dotyczący domów jednorodzinnych w Polsce dokonuje systematycznej kwerendy oraz wyboru źródeł. W pełni szanując jego osobisty wybór należy zauważyć, że ustalenia poczynione przez innych badaczy funkcjonują już od dłuższego czasu w obiegu naukowym. Szkoda, że autor pominął klasyczne już prace, a także najnowsze ustalenia badawcze dotyczące innych polskich ośrodków.¹

Pewną wątpliwością pojawiającą się w trakcie lektury pracy doktorskiej, był brak sprobmatyzowania zagadnienia nie tylko domów jednorodzinnych, ale również szerszych, symbolicznych i kulturowych odniesień do modelu polskiego domu w okresie po II wojnie światowej. Praca doktorska to również znakomita okazja do odniesienia się do tego problemu, poruszanego już przez innych badaczy.² Układ pracy, chociaż klasyczny, nie zawiera hipotez, a przede wszystkim tezy pracy. Przewija się ona w odpowiedziach na pytania badawcze, jednak nie została w jednoznaczny sposób zarysowana. Kluczowe w tym wypadku wydaje się odpowiedź na pytanie o genezę i rolę fenomenu indywidualnych domów jednorodzinnych na Śląsku oraz ich znaczenie nie tylko dla architektury regionu, ale również całego kraju. Autor dysponując tak bogatym materiałem badawczym z pewnością mógł postawić taką tezę i przeprowadzić dalszy wywód. Przy tej okazji trudno nie zadać pytania o charakterystyczne cechy i być może wykształcenie się przez lata modelu śląskiego domu jednorodzinnego (tak jak inna forma wcześniejszej zabudowy tzw. „familoki”, które jednoznacznie kojarzone są z regionem).

¹ Takich publikacji, książek i artykułów, jest więcej. Można tu wskazać prace dotyczące Warszawy i Poznania, por. M. Leśniakowska, *Architektura w Warszawie: lata 1945-1965*, Warszawa 2003; P. Marciniak, *Doświadczenia modernizmu. Architektura i urbanistyka Poznania w czasach PRL*. Wydawnictwo Miejskie 2020

² J. T. Królikowski, J. T., *Dom polski-pomiędzy modelem a konkretyzacją*. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, 51/2006, 36-42 czy J. L. Dobesz, *Dom polski*, Wrocław 2008.

Należy docenić fakt podjęcia tematu standardów projektowych, w tym zagadnienia projektów powtarzalnych i „typowych”. To jeden z kluczowych, słabo rozpoznanych i jednocześnie stygmatyzowanych sposobów realizacji budownictwa jednorodzinnego w PRL. Recenzent uważa, że pominięcie w pracy tego swoistego punktu odniesienia, to trochę zmarnowana szansa na rozwinięcie i „odczarowanie” fenomenu tzw. „kostki polskiej”, która zdeterminowała na szereg lat polski krajobraz przestrzenny. Żałować należy, że autor nie rozwinął tego wątku, wobec którego omawiane budynki znalazłyby właściwy kontekst i punkt odniesienia.

Nie jest również jasny sposób typowania obiektów będących przedmiotem zainteresowania badawczego doktoranta. Przy setkach i tysiącach budynków wzniesionych w tym czasie na Śląsku, odnalezienie najbardziej wartościowych przykładów jest zadaniem bardzo trudnym. W związku z tym proszę także o wyjaśnienie metodyki badań oraz zasad typowania budynków objętych szczegółowymi analizami. Pomimo pokazania czytelnego schematu (Fig.3, s.14], nie wynikają z niego zasady i szczegółowe kryteria wyboru konkretnych obiektów.

Ostatnie pytanie dotyczy braku w zebrany wykazie budynków wybudowanych w 1973 roku trzech domów nad Jeziorem Paprocańskim w Tychach autorstwa Stanisława Niemczyka, które zostały niedawno wpisane do rejestru zabytków.³

Z pewnością tą unikalną i bardzo wartościową pracę należy przedstawić szerszemu gronu odbiorców w formie publikacji książkowej, uwzględniając przy tym wskazane drobne uwagi recenzenta. Tekst pracy został zredagowany bardzo starannie. Język pracy jest przejrzysty i czytelny, co ułatwia czytelnikowi zapoznanie się z prezentowanymi problemami.

Wszystkie, podnoszone wyżej uwagi nie zmieniają mojej pozytywnej oceny recenzowanej dysertacji i mają na celu wskazanie autorowi problemów, które wymagają wyjaśnienia i doprecyzowania.

Podsumowanie i wnioski końcowe

Pani Jakub Bródka jest jedną z nielicznych osób, które podjęły i systematycznie rozwijają na gruncie polskim naukową refleksję poświęconą powojennej architekturze, w tym jej szeroko rozumianym uwarunkowaniom i kontekstom. Jego wkład w rozwój badań nad tym jeszcze ciągle niedostatecznie rozpoznawanym okresem w dziejach architektury polskiej jest znaczący, a przygotowana praca ma duży walor poznawczy.

Doktorant wykazał się umiejętnością formułowania problemów oraz samodzielnego prowadzenia pracy, w trakcie której dotarł do bardzo interesujących materiałów i dokumentów archiwalnych, przeprowadził także wartościowe badania i analizy porównawcze. Wykazał się ponadto szerokim ujęciem tematu, wnikliwymi analizami oraz trafnymi spostrzeżeniami.

Przedłożona rozprawa doktorska posiada cechy nowatorskie, wnosi nowe spojrzenie, porządkuje materiał źródłowy i rozwijając uznane metody może przyczynić się do dalszego rozwoju badań nad architekturą i kulturą okresu PRL. Po odpowiednich korektach i uzupełnieniach należy rozważyć jej wydanie w formie publikacji książkowej.

³ Decyzją WUOZ z dnia 11 lutego 2025 roku wpisano do rejestru trzy budynki dawnego Ośrodka Wczasów Niedzielnich w Tychach – Paprocanach.

Stwierdzam tym samym, że recenzowana praca doktorska Pana mgr inż. arch. Jakuba Bródki pt: „Late-modern architecture of single-family houses from 1945-1989 in Poland: research and perspectives for protection on the example of selected objects from the area of the Silesian Voivodship” jest oryginalnym rozwiązaniem postawionego problemu naukowego i spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim przez Ustawę z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017, poz.1789), a także w Rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz.U. 2017 poz. 271), potwierdza wysoką wiedzę teoretyczną kandydata oraz umiejętności i predyspozycje do prowadzenia pracy naukowej i oceniam ją bardzo pozytywnie. W związku z powyższym wnoszę do Rady Dyscypliny Naukowej Architektura i Urbanistyka Politechniki Śląskiej o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie mgr inż. arch. Jakuba Bródki do publicznej obrony. Jednocześnie mając na uwadze dużą wartość poznawczą rozprawy, szeroki kontekst omawianych zjawisk, zebrany materiał źródłowy, a także wysoką jakość warsztatu naukowego i znaczenie uzyskanych wyników dla rozumienia architektury polskiej w XX wieku, wnoszę o wyróżnienie przedłożonej rozprawy doktorskiej.

Podpisano odręcznie przez autora

prof. dr hab. inż. arch. / Piotr Marciniak

